
КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПРАГМАТИКА

Отримано: 10.12.2022

Прорецензовано: 25.12.2022

Прийнято до друку: 27.12.2022

e-mail: gantoniuk@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9594-6661>

e-mail: lilia.chernysh@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2277-1311>

DOI: 10.25264/2519-2558-2022-16(84)-11-14

Антонюк Г. Д., Черниш Л. З. Компаративний аналіз фразеологізмів з анімалістичним компонентом в українській та німецькій мовах (перекладацький аспект). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 16(84). С. 11–14.

УДК: 811.111+81'367

Антонюк Галина Дмитрівна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка»,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

Черниш Лілія Зенонівна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка»,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНІМАЛІСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ (ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ)

У пропонованому дослідженні проаналізовано фразеологізми з анімалістичним компонентом (ФАК) на базі української та німецької мов. Встановлено, що зазначений мовний пласт є широко представленим в українській та німецькій мовах та репрезентує мовну картину світу цих народів. Роль анімалізмів (зоонімів) у формуванні мовної картини світу зумовлена природним середовищем, особливостями соціально-історичного розвитку та культури. На основі проведеного компаративного аналізу констатовано, що найбільше вживаними зоонімами в складі фразеологічних одиниць в українській та німецькій мовах є тварини, з якими людина найбільше контактувала у повсякденному житті – це домашні та свійські тварини, причому для обох культур ці тварини є майже ідентичними, що пояснюється подібними природними умовами (клімат, температурний режим і т. д.), спільними рисами ведення домашнього господарства. Проте, не всі тварини в складі ФАК у двох мовах є однаково наділені позитивними та негативними рисами, що пояснюємо різними рівнями соціально-економічного розвитку та способом сприйняття оточуючого світу у слов'янській та давньогерманській картині світу. Практичне значення дослідження вбачаємо у використанні даних у процесі практичного викладання німецької мови як іноземної, а також при перекладі з однієї мови на іншу.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізми з анімалістичним компонентом, національна специфіка, мовна свідомість, картина світу, компаративний аналіз.

Halyna Antonyuk,

PhD, Associate professor of Applied Linguistic department,
Lviv Polytechnic National University

Lilia Chernysh,

PhD, Associate professor of Applied Linguistic department,
Lviv Polytechnic National University

COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH AN ANIMALISTIC COMPONENT IN THE UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES (TRANSLATIONAL ASPECT)

In the proposed study, phraseological units with an animalistic component (PhAK) based on the Ukrainian and German languages were analyzed. It has been established that the specified language layer is widely represented in the Ukrainian and German languages and represents the linguistic picture of the world of these peoples. The role of animalisms (zoonyms) in the formation of the linguistic picture of the world is determined by the natural environment, features of socio-historical development and culture. On the basis of the conducted comparative analysis, it was established that the most used zoonyms in the group of phraseological units in the Ukrainian and German languages are animals with which a person has the most contact in everyday life – these are domestic and domestic animals, and for both cultures these animals are almost identical, which is explained similar natural conditions (climate, temperature regime, etc.), common features of household management. However, not all animals in the PhAK in the two languages are equally endowed with positive and negative traits, which we explain by the discrepancy in the levels of socio-economic development and the way of perceiving the surrounding world in the Slavic and Old Germanic worldviews. We see the practical significance of the research in the use of data in the process of practical teaching of German as a second foreign language, as well as in translation from one language to another.

Keywords: phraseology, phraseology with an animalistic component, national specificity, linguistic consciousness, worldview, comparative analysis.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства ознаменований взаємопроникненням мов і культур, накладанням культурних матриць, посиленням глобалізаційних процесів у всіх сферах суспільного буття. Актуальним за таких умов є вивчення закономірностей у фразеології кожного окремого народу з метою виявлення спільних та відмінних рис у формуванні та функціонуванні тієї чи іншої мовної спільноти.

Завданням цього дослідження є виокремлення фразеологізмів з анімалістичним компонентом в українській та німецькій мовах, проведення компаративного аналізу щодо ціннісної шкали анімалізмів (зоонімів) у картинах світу, репрезентованих через німецьку та українську мови з подальшим використанням даних аналізу у перекладацькій практиці.

Джерелами для дослідження стали фразеологічні словники німецької та української мов, збірки прислів'їв та приказок (Словник фразеологізмів української мови, 2003; Кудіна О.Ф., Пророченко О.П., 2005; Німецько-український фразеологічний словник, 1981; Фразеологічний словник української мови, 1998; Duden, Band 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten, 2008; Duden. Wer hat den Teufel an die Wand gemalt?: 2018).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на актуальність та обширний матеріал фразеологічна проблематика була і є предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних мовознавців, літературознавців, лінгвокультурологів, які займалися дослідженням зазначеної теми на матеріалах різних мов. Актуальними щодо сьогодення є праці В. Гумбольдта, Я. Грімма, О. Потєбні, Д.В. Ужченко, В.Д. Ужченко, В.М. Білоноженко, які зосереджували увагу на вивченні семантичних, словоутворюючих, прагматичних можливостей фразеологізмів, а далі – анімалізмів та їх похідних. Вивчення найменування тварин (анімалізмів, фаунізмів, зоосемізмів, зоонімів), функціонування зоонімів у складі різнорівневих мовних одиниць відбувається з різних аспектів і складає вагомий сторінку у сучасних лінгвістичних дослідженнях, зокрема, у роботах О. І. Голубовської (Голубовська О. І., 2004;), О. Селіванової (Селіванова О., 2004), І. В. Новицької (Новицька І. О., 2014), О. В. Коваленко, В. В. Рзасвої (Коваленко О. В., Рзасва В. В., 2013), С. С. Тумачок (Тумачок С. С., 2017) та ін. У своїх дослідженнях згадані мовознавці розглядають образний потенціал зооморфізмів, їх системну організацію, семантико-типологічну характеристику та виявляють національну специфіку анімалістичних найменувань.

Для з'ясування продуктивності анімалізмів у німецькій та українській мовах було використано метод суцільної вибірки. Матеріалом для нашого дослідження слугували одномовні та двомовні фразеологічні словники з німецької та української мов. В процесі вибірки було складено картотеку, яка містить 395 фразеологізмів із зоокомпонентом у німецькій мові та 470 відповідно в українській мові. В процесі дослідження було з'ясовано, що національна культурна специфіка залежить від того, які уявлення носій мови має про тварину в проекції на людину, які фрагменти її досвіду були лексично зафіксовані, а також у якій мірі представлені ці фрагменти у тій чи іншій мові у вигляді цілісних пріоритетів, образів, символів (асоціації та конотації). Як з'ясувалось у ході нашого дослідження, багатозначністю та фразеологічною активністю в мовах вирізняються назви тих тварин, з якими людина мала/має мала найтісніші контакти, а саме домашні улюбленці (укр. *собака, кіт*, нім. *Hund, Katze*), свійські тварини (укр. *свиня, вівця, кінь*; нім. *Schwein, Ochse, Pferd* тощо). В українській мові така риса характеру як тупість асоціюється з бараном: *як баран в аптеці, як баран на нові ворота*. У німецькій мові нерідко цю функцію виконує зоонім *Ochse* (вівця): *dumm wie ein Ochse* – «дурний як пень»; *stur wie ein Ochse* – «впертий як осел»; *den Ochsen beim Horn (bei den Hörnern) fassen (packen)* – «ухопити вола за роги»; *Ochsen muss man schön aus dem Wege gehen* – «з дурним зчитися – дурнем зробишся» (Кудіна О. Ф., Пророченко О. П., 2005, с. 62).

Сучасні українські та німецькі зооніми, в яких людині приписуються зовнішня подібність, характер або поведінка тварини, вказують на особливості прадавнього міфічного мислення й тотемних уявлень (антропоцентризм). Він є «людським фактором» мовної картини світу, де мова фіксує інформацію, значущу для людини. Зоонімні одиниці можуть функціонувати в якості самостійних лексичних одиниць, та входити до складу різних фразеологічних зрощувань, ідіом, приказок, де вони можуть функціонувати в якості метафор (позначення людини, її характеру): *хід конем, з їсти собаку в чому-небудь* тощо. Зооморфізми можуть зустрічатися у вигляді окремих лексем, так і в якості компонента зоофразеологічних одиниць: *вовк* в укр. мові: *хоч вовком вий* – «скрутне становище»; відповідно зоонім *Hund* у нім. мові: *auf dem Hund sein* (терпіти крайню потребу).

Для деяких зоонімів в українській та німецькій мовах характерний збіг у смисловій структурі стосовно образу вовка як символу жорстокості й безжальності. Наприклад: укр.: *Із нехотя з їв вовк поросся*; нім. *hungrig wie ein Wolf* – голодний як вовк. В двох мовах зоонім *вовк* висловлює негативне, іронічно-зневажливе ставлення до людини з певними рисами характеру, що суперечать встановленій моралі і цінностям, прийнятими у суспільстві, тобто на основі цього зооніму проводиться паралель між тваринними інстинктами та поведінкою тварин.

Якщо порівняти деякі символи української та німецької мовної спільноти, то можна виявити низку однакових узагальнено-образних значень. Для прикладу, зоонім *лисиця* (лис) в двох мовах асоціюється із хитрістю та лукавством: *Говорить як лисиця, а за пазухою камінь держить, У вічі як лис, а поза очі, як бич*; нім.: *ein (alter) schlauer Fuchs* – старий, хитрий лис, хитрун, *schlau wie ein Fuchs sein* – хитрий як лис (лисиця).

Фразеологізми із зоокомпонентом сприяють вираженню почуттів, реакцій, емоційного життя людини в цілому, допомагають людині сформувати ціннісну картину світу, надати оцінку предметів з етичних і естетичних норм цього мовного колективу. Вони характеризують семантичний варіант, який включає у себе основу номінації, до якої додається значення (сема) характеристики, що ускладнює структуру варіанту і вносить до неї якісну зміну. У той же час лінгвістична специфіка цього значення проявляється в тому, що зміст характеристики обумовлено не стільки якостями реального поза лінгвістичного об'єкта (у разі зооніма – тварини), скільки якостями, які приписуються цьому об'єкту колективною мовною свідомістю (Селіванова О., 2004).

В процесі дослідження семантики фразеологізмів із анімалістичним компонентом, було виявлено, що певні анімалізми можуть використовуватися для оцінної (позитивної і негативної) характеристики суб'єкта. Це означає, що з часом кожному тварину було наділено певними специфічними рисами (характеру, зовнішності чи поведінки) і тепер, з точки зору носія культури та мови відповідно, ця тварина є еталонним показником вираження цих рис.

Вивчення питання семантичного походження анімалізмів показало, що фразеологізми із анімалістичним компонентом мають антропоцентричне спрямування, тобто описують людину за характером діяльності, емоціями, почуттями, психоло-

гічними станами, соціальним становищем і т. п. Ці фразеологічні одиниці відображають різні аспекти поняття «людина» і відбивають культурні, соціальні, процеси даної нації (соціуму). Специфіка вживання зоонімів для характеристики людини свідчить про те, що мовна картина світу з її об'єктивністю та цілісністю є інтерпретацією відображення світу для кожного носія мови. Наявність спільних та відмінних рис у структурах зоонімів, характер і змістова спрямованість асоціацій зумовлені не властивостями тварин, а їх «життям» у національному фольклорно-міфологічному та літературному контекстах кожного народу, особливістю його світосприйняття, а також схожістю соціально-історичних умов життя та загальними закономірностями розвитку людського буття.

В процесі дослідження було зосереджено увагу на конотативному аналізі фразеологізмів із анімалістичним компонентом. Конотативною є інформація, яка закладена у мовних одиницях для вираження їх предметно-логічного змісту. Конотація містить, як правило, емотивний, експресивний і оціночний компоненти. Компоненти конотації можуть виступати разом у різних комбінаціях чи бути відсутніми. П'ятим компонентом є образність.

Конотативний аналіз ФАК у німецькій та українській мовах дав такі результати: із загальної кількості проаналізованих фразеологізмів з анімалістичним компонентом **негативна** конотація притаманна 72% фразеологізмів у нім. мові та 41% в укр. мові (рис. 1). Частка **нейтральних** фразеологізмів із зоокомпонентом у німецькій мові складає 17%, в українській мові їх кількість вища та становить 26%. Для німецької мови частка **позитивних** фразеологізмів із зоокомпонентом складає 11% та стосується одноманітних ознак; в укр. мові а частка позитивних фразеологізмів із зоонімами є вищою та складає 33% із 469 опрацьованих нами фразеологізмів із анімалістичним компонентом. Ту особливість, що в українському просторі частка позитивних ФАК є вищою, аніж у німецькому пояснюємо особливостями сприймання людиною слов'янського світу оточуючої її природи. Щодо німецькомовного культурного простору, то перевагу негативних анімалізмів намагатимемося пояснити через утвердження раціоналістичних методів у поясненні явищ природи, у вищому, порівнюючи з українським, соціально-економічним рівнем розвитку, а звідси – у трактуванні людини як істоти, наділеної розумом, отже, вищою у порівнянні з твариною.

Рис. 1 Процентне відношення ФАК з негативною конотацією

Нейтральними вважають такі ФАК, які не мають чітко вираженого оцінного компонента та які лише констатують певну антропоморфну ознаку. У таких ФАК зоонімний компонент використовується для образного опису зовнішності, поведінки людини чи ситуації, в яку вона потрапила, через її схожість з твариною. Нейтральні ФАК найчастіше містять порівняння з екзотичними тваринами: *glatt wie ein Aal sein; sich wie der Vogel Strauß benehmen; поводитись, як мавпа; тхнути, як скунс* (Рис. 2).

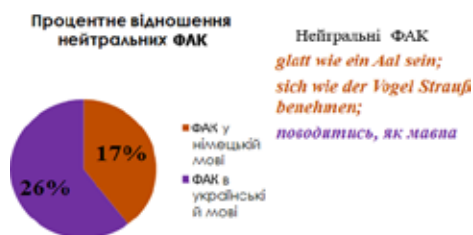

Рис. 2. Процентне відношення нейтральних ФАК в укр. та нім. мовах

Позитивні ФАК набагато більше поширені в українській мові на відміну від німецької. Такі риси як працелюбність (*fleißig wie eine Biene, emsig wie eine Ameise*), розум (*klug wie die Eulen*), спритність та швидкість (*flink wie eine Maus, munter wie ein Hirsch sein*), безневинність (*unschuldig wie ein Lamm*) та терплячість та витримка (*wie die Katze immer wieder auf die Füße fallen*), хоробрість (*kühn wie ein Adler sein*) є найбільш актуалізованими. Виключно з позитивними рисами асоціюються такі тварини як *Ameise, Biene, Nachtigall, Heidelerche, Lamm, Reh, Adler, Falke, Hirsch, Wiesel* (Рис. 3).

Рис. 3. Процентне відношення позитивних ФАК в українській та німецькій мовах

Для представників української культурної традиції позитивними рисами наділені такі тварини як *мураха, ведмідь, бджола, білка, сова, сокіл, риба, жайворонок, собака, ягня лев, соловей, віл, горобець, лелека, голуб*. Список найчастіше порівнюваних рис подібний до характерного для німецької мови та включає такі риси: працелюбність (*працює, як чорний віл; роботящий, як мураха*), сміливість та сила (*сильний/хоробрий, як лев; дужий / сильний, як орел*), терплячість та живучість (*живучий, як кіт; козак – як кішка, як не кинь – на ноги впаде*), велелюбність (*люблю свою любку, як голуб голубку*), безневинність (*безвинне, як ягня*), веселість (*веселий, як весняний жайворонок*), впевненість та майстерність (*гуляє, як риба в морі; почував себе, як риба в воді*).

Отже, проведене дослідження дає підстави **підсумувати** наступне:

Фразеологія є складним і самобутнім явищем людської діяльності. У фразеології відображено довготривалий процес розвитку народу, своєрідність його менталітету та світосприйняття. Фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом є широко представленими в українській та німецькій мовах та репрезентують мовну картину світу цих народів. Роль зоонімів у формуванні мовної картини світу зумовлена природним середовищем та історичним розвитком етносу, особливостями певної культури.

На основі поведеного компаративного аналізу було встановлено, що найбільш вживаними анімалізмами в складі фразеологічних одиниць в українській та німецькій мовах є тварини, з якими людина найбільше контактувала у повсякденному житті – це домашні та свійські тварини, причому для обох культур ці тварини є майже ідентичними, що пояснюється подібними природними умовами (клімат, температурний режим і т. д.), способами організації побуту, ведення домашнього господарства і т. п. Проте не всі тварини в складі ФАК у двох мовах є однаково наділені позитивними та негативними рисами, що пояснюємо неспівпадінням у рівнях соціально-економічного розвитку та способом сприйняття оточуючого світу у слов'янській та давньогерманській картині світу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у проведенні аналізу на предмет визначення рівня еквівалентності ФАК (повна, часткова, нульова) в українській та німецькій мовах, у розширенні конотативного аналізу на базі зазначених та інших мов з метою використання даних у процесі перекладу з однієї мови на іншу.

Література:

1. Вишивана Н. В. Лексико-семантичні та лінгво-стилістичні особливості зоонімних художніх порівнянь німецької та української мов. *Вісник Вінн. ун-ту: зб. наук. пр.* Вінниця, 2015. С. 334–339.
2. Голубовська І. О., Етнічні особливості мовних картин світу. К.: Логос, 2004.
3. Гумбольдт В. фон. Изб. труды по языкознанию. М.: Прогресс, 2000. 397 с.
4. Денисенко С. Н. Хлівний В. А., Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з погляду взаємозв'язку мови і культури, *Язык и культура. Вторая международная конференция. Доклады / сост. С. Б. Бурого, К., Коллегиум. 1993. С. 96–97.*
5. Дубравська З. Р. Зооніми як окремі лексичні одиниці та як окремі сталі вирази. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (1), 55(1). С. 51–54.
6. Кудіна О. Ф. Пророченко О. П. Перлини народної мудрості. Вінниця: Нова книга, 2005. 320 с.
7. Німецько-український фразеологічний словник: У 2 т. / уклад.: В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. К., 1981. Т.1: А-К, 416 с., Т.2: L-Z, 382 с.
8. Новицька І. В. Зооніми художніх порівняння як джерело дослідження мовної картини світу. *Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Вінниця: Нілан ЛТД, 2014. Т. I. С. 219–221.
9. Селіванова О. Нариси і української фразеології (психогнітивний та етнокультурний аспекти). К.-Черкаси: Брама, 2004, 276 с.
10. Словник фразеологізмів української мови. К.: Наукова думка, 2003. 1104 с.
11. Тумачок С. С., Зооніми як складова порівняння на позначення рис характеру людини. *Наук. вісник Сум. ун-ту: зб. наук. пр.* Суми, 2017. С. 496–499.
12. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. К.: Освіта, 1998. 224 с.
13. Burger H. Phrase ologie: Eine Einfüh rung am Beispi el des Deutsc hen. Berlin: Erich Schmid t Verlag, 2003. 224 S.
14. Duden. Band 11. Duden Redewendungen und sprich wörtliche Redens arten (Der Duden in 12 Bänden), Hg. v. d. Dudenredaktion, Mannheim im, Leipzig g, Wien. Zürich: Dudenverlag, 2008. 959 S.
15. Duden. Wer hat den Teufel an die Wand gemalt?: Redensarten – Wo sie herkommen, was sie bedeuten (Duden Sprachwissen), 2018.
16. Fleischer W., Phrase ologie der deutsc hen Gegenw artssprache, Tübing en, Max Niemey er Verlag, 1997. 299 S.

References:

1. Vyshivana N. V. Lexico-semantic and linguistic-stylistic features of zonymic artistic comparisons of the German and Ukrainian languages. *Visnyk Winn. University: Coll. of science Ave.* Vinnytsia, 2015. pp. 334–339.
2. Golubovska I. O. Ethnic features of linguistic pictures of the world. K.: Logos, 2004.
3. Humboldt V. von. Izb. works on linguistics. M.: Progress, 2000. 397 p.
4. Denysenko S. N., Khlivniy V. A. National-cultural originality of phraseological units from the point of view of the relationship between language and culture. *Language and culture. Second international conference. Reports / const.* S. B. Burago, K., Collegium, 1993. P. 96–97.
5. Dubravska Z. R. Zoonyms as independent lexical units and as separate stable expressions. *Young scientist*. No. 3 (1), 55 (1), 2018, pp. 51–54.
6. Kudina O. F. Prorochenko O. P. Pearls of folk wisdom. Vinnytsia: New book, 2005. 320 p.
7. 6. German-Ukrainian phraseological dictionary: In 2 volumes, edited by: V. I. Havrys, O. P. Prorochenko, K., 1981, T.1: A-K, 416 p., T. 2: L-Z, 382 p.
8. I.V. Novytska, Zoonymic artistic comparisons as a source of research on the linguistic picture of the world. *Materials of the All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference*. T. I, 2014, Vinnytsia: Nilan LTD. P. 219-221.
9. Selivanova O., Essays and Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects), K.-Cherkasy: Brahma, 2004. 276 p.
10. Dictionary of phraseology of the Ukrainian language. K.: Naukova Dumka, 2003. 1104 p.
11. Tumacok S. S. Zoonyms as a component of comparison to indicate human character traits, *Nauk. Herald of Sumy University: Coll. of science pr.*, Sumy, 2017, pp. 496-499.
12. Uzhenko V. D., Uzhenko D. V. Phraseological dictionary of the Ukrainian language. K.: Osvita, 1998. 224 p.
13. Burger H., Phraseology: An introduction using German as an example, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2003, 224 p.
14. Duden. Volume 11. Duden phrases and literal ways of speaking (The Duden in 12 volumes), Duden Redaktion, Mannheim, Leipzig, Vienna, Zurich: Dudenverlag, 2008. 959 p.
15. Duden. Who painted the devil on the wall?: Figures of speech – where they come from, what they mean (Duden Sprachwissen), 2018.
16. Fleischer W. Phraseology of contemporary German. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997 299 p.